

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗМІСТ МЕДІАЦІЇ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ ПІДЛІТКІВ

Дипломна робота з соціальної педагогіки
(освітньо-кваліфікаційний рівень
«Бакалавр»)

студентки **4** курсу **42** групи
галузі знань:

0101 Педагогічна освіта

напряму підготовки:

6.010106 Соціальна педагогіка

Мороз Марини Вадимівни

Керівник:

доктор педагогічних наук,
професор **С. В. Лісова**

Рецензент: доктор педагогічних наук,
доцент Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

І.О. Білецька

м. Житомир – 2015 рік

Допущено до захисту
протокол засідання кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності
№ 11 від 18 травня 2015 року

Оцінка:

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

ECTS: _____

Члени комісії:

_____
(підпис)

Сейко Н.А.
(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

Коляденко С.М.
(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

Павлик Н.П.
(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

Тарасенко Н.Л.
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕДІАЦІЇ ПІДЛІТКОВИХ КОНФЛІКТІВ	Ошибка! Закладка не определена.
1.1. Сутність та специфіка конфліктів у підлітковому віці	Ошибка! Закладка не определена.
1.2. Медіація як спосіб вирішення конфліктів	Ошибка! Закладка не определена.
1.3. Соціально-педагогічна специфіка медіації у підліткових конфліктних ситуаціях	Ошибка! Закладка не определена.
Висновки до розділу 1	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЗМІСТУ В МЕДІАЦІЇ ПІДЛІТКОВИХ КОНФЛІКТІВ	Ошибка! Закладка не определена.
2.1. Програма емпіричного дослідження соціально-педагогічного змісту медіації у підліткових конфліктів.....	Ошибка! Закладка не определена.
2.2. Дослідження соціально-педагогічної складової медіації конфліктів у підлітковому середовищі.....	Ошибка! Закладка не определена.
2.3. Програма розвитку позитивного соціального досвіду майбутніх медіаторів	Ошибка! Закладка не определена.
2.4. Охорона праці в загальноосвітньому навчальному закладі.....	Ошибка! Закладка не определена.
Висновки до розділу 2	Ошибка! Закладка не определена.
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	7
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	10
ДОДАТКИ.....	Ошибка! Закладка не определена.

ВСТУП

Актуальність дослідження. В останній час особливо гостро постала проблема підліткової агресії, яка, в свою чергу, є однією з основних причин асоціальної поведінки неповнолітніх. Це пов'язано з тим, що, потрапляючи в складні, часто конфліктні ситуації в родині (з батьками або родичами), в школі (з однолітками, з учителями, з адміністрацією), на вулиці, підлітки не можуть знайти конструктивних шляхів виходу з них. Причиною такої поведінки є відсутність у підлітків необхідних соціальних навичок: ефективного вибудовування відносин з іншими людьми, ненасильницького вирішення міжособистісних конфліктів, завоювання авторитету серед однолітків цивілізованими засобами.

Способи реагування педагогів і адміністрації загальноосвітніх навчальних закладів на конфліктні ситуації, що виникають в середовищі учнів, часто мають обвинувальний і каральний характер. Зазвичай, відбувається звинувачення підлітка, навішування ярликів і покарання. Підліток найчастіше, не розуміє, що саме поганого він зробив і відчуває тільки образу і злість за те, що його покарали. Конфліктна ситуація, пов'язана з правопорушенням, залишається невирішеною, що призводить до вчинення підлітками повторних правопорушень та більш тяжких злочинів. Саме тому актуальною стає допомога соціального педагога ЗНЗ.

Один з найбільш ефективних способів такої соціально-педагогічної роботи – це медіація. У сучасній психолого-педагогічній літературі процедура медіації описана стосовно до різних сфер діяльності і розглядається як діяльність, здійснювана між людиною і соціальними установами, які можуть надати йому допомогу у вирішенні його проблем (соціальне посередництво), або як діяльність з надання допомоги в прийнятті компромісних рішень в складних ситуаціях, пов'язаних з виробничими, комерційними проблемами (соціальне партнерство). Однак найменш вивченим залишається питання застосування медіації при вирішенні сімейних, шкільних і побутових конфліктів за участю підлітків.

Дослідженням проблеми виникнення та вирішення конфліктів в психолого-педагогічному контексті займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці як М.Н. Голоднюк, Р. Дарендорф, А.Б. Добрович, І. М. Балинський, А. І. Захаров, А. А. Леонтьєв, А.В. Мудрик, К.А. Панько, А. В. Петровський, С. І. Самигін, Л. Д. Столяренко, В. А. Ядов та інші. Зокрема питання медіації в конфліктах досліджували А. Я. Анцупов, Х. Бесемер, Т. Карвер, А. Маслоу, П. Фар та інші. Проте соціально-педагогічна специфіка медіації в підліткових конфліктах залишається малодослідженою. Саме тому нами визначено тему дослідження: «Соціально-педагогічний зміст медіації у конфліктних ситуаціях підлітків».

Об'єкт дослідження – підліткові конфлікти.

Предмет дослідження – соціально-педагогічна специфіка медіації підліткових конфліктів.

Мета дослідження – дослідити соціально-педагогічну специфіку медіації конфліктів у підлітковому середовищі.

Завдання дослідження:

1. Вивчити сутність та особливості конфліктів у підлітковому середовищі.
2. Охарактеризувати сутність та соціально-педагогічну специфіку медіації у підліткових конфліктних ситуаціях.
3. Дослідити соціально-педагогічну складову медіації конфліктів у підлітковому середовищі.
4. Розробити програму соціально-педагогічної превенції та медіації підліткових конфліктів в умовах ЗНЗ.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань дослідження було використано ряд теоретичних (аналіз наукових джерел, узагальнення, індукція, систематизація) та практичних методів (контент-аналіз, статистичні методи кількісної та якісної обробки отриманих результатів).

Експериментальна база дослідження: дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі ЗНЗ № 30, № 33, № 16 м. Житомира.

Практичне значення дослідження: розроблено й обґрунтовано рекомендації соціальним педагогам ЗНЗ щодо превенції та медіації підліткових конфліктів.

Перспективи дослідження полягають у подальшому вивченні та науковому обґрунтуванні конкретних форм та методів медіації конфліктів у підлітковому віці, а також перспективам щодо медіації підліткових конфліктів за методом «рівний-рівному».

Апробація роботи. Результати дослідження опубліковані у збірнику наукових праць: Соціально-педагогічна складова процесу медіації у конфліктних ситуаціях в підлітковому середовищі // Актуальні проблеми соціальної сфери: [збірник наукових робіт викладачів і студентів] / за заг. ред. Н. П. Павлик. – Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (80 найменувань). Робота викладена на 68 сторінках друкованого тексту та 16 сторінках додатків.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Існують різні визначення конфлікту, але всі вони підкреслюють наявність протиріччя, яке приймає форму розбіжностей, якщо мова йде про взаємодію людей. Виділяється чотири типи конфлікту: внутрішньоособистісний, міжособистісний, особистісно-груповий, міжгруповий. Конфлікт може виконувати як позитивні (конструктивні), так і негативні (деструктивні) функції.

Медіація – це процес урегулювання конфлікту між двома конфліктуючими сторонами за участю третьої нейтральної сторони. Будучи альтернативою судовій процедурі й іншим силовим способам розвитку подій, медіація має низку переваг, найголовнішою з яких є те, що вирішення конфлікту досягається шляхом ухвалення сторонами рішення на добровільній і рівноправній основі, що однаково влаштовує зацікавлені сторони.

Соціально-педагогічна специфіка медіації у підлітковому конфлікті – це процес його вирішення за допомогою посередника, у ролі якого перебуває соціальний педагог ЗНЗ. Участь соціального педагога у підлітковому конфлікті в якості медіатора можлива як за згодою протиборчих сторін, так і без їх згоди.

Існує досить багато методів врегулювання конфліктів. Їх можна представити у вигляді декількох груп, кожна з яких має свою область застосування: внутрішньоособистісні, структурні, міжособистісні методи, перемовини. Виділяються наступні п'ять основних стилів поведінки в конфліктній ситуації, орієнтуючись на які соціальний педагог повинен будувати стратегію медіації в підліткових конфліктах: конкуренція, пристосування, компроміс, ухилення, співробітництво.

Дослідження соціально-педагогічної складової медіації конфліктів у підлітковому середовищі проводилось на базі загальноосвітніх навчальних закладів м. Житомира. Для вищої об'єктивності результатів дослідження

було обрано 3 навчальні заклади з метою порівняння результатів. Це ЗНЗ №30, №33, №16. В кожному з вищевказаних ЗНЗ було соціального педагога та шкільного психолога. Вибіркова сукупність опитаних підлітків склала по 20 осіб з числа учнів 6 класів.

Результати нашого дослідження дозволяють узагальнити наступне. Загальний рівень підліткової агресії та ворожості є досить високим. Домінуючими видами агресії у підлітків є вербальна агресія, аутоагресія або почуття провини та фізичні прояви агресивності. При чому домінуючі види агресії дещо різняться у дівчат (домінуючими є вербальна агресія, аутоагресія та образа) і у хлопців (переважаючими є вербальна агресія, фізична агресія та роздратування). Ключовою стратегією поведінки у конфліктних ситуаціях у досліджуваних підлітків є суперництво. Також досить поширеними є такі моделі конфліктної поведінки, як співпраця, компроміс та пристосування. В ході дослідження ми з'ясували, що ці стратегії різняться в залежності від статі опитаних підлітків. Якщо для дівчат домінуючими є стратегії співпраці, суперництва та компромісу, то у хлопців переважають суперництво, пристосування та уникнення. У ході аналізу результатів дослідження за цією методикою в різних ЗНЗ також було з'ясовано, що у закладах, де переважаючою для підлітків є стратегія співпраці, значно нижчими є показники деструктивних стратегій поведінки. Досліджуючи компетентність фахівців шкільної психологічної служби, ми з'ясували, що для більшості респондентів характерним є середній рівень компетентності, лише 1 респондент характеризується високим рівнем компетентності у вирішенні конфліктних ситуацій. В цілому рівень компетентності у вирішенні конфліктів серед фахівців психологічної служби досліджуваних ЗНЗ подібний. Порівняння відповідних результатів дозволяє прослідкувати наявність тенденції до часткової залежності рівня агресивності підлітків та домінуючої стратегії їх поведінки у конфліктах від рівня компетентності фахівців психологічної служби ЗНЗ, що підтверджує основну гіпотезу нашого дослідження.

Враховуючи результати емпіричного дослідження та соціально-психологічні особливості підліткового віку, нами була розроблена програма розвитку позитивного соціального досвіду підлітків як майбутніх медіаторів у конфліктних ситуаціях, яка реалізується у формі тренінгового курсу «Медіація у конфліктах однолітків».

Дане дослідження не вичерпує усієї глибини проблеми, перспективою подальшого дослідження вбачаємо у додатковому поглибленому вивченні соціально-психологічних та соціально-побутових передумов, індивідуально-вікової специфіки перебігу конфліктів та підвищення ефективності методів «рівний-рівному» в процесі медіації конфліктів в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Список використаних джерел

1. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие, социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – М.: изд-во Моск. ун-та, 1999. – 239 с.
2. Аллахвердова О. В. Медиация как метод разрешения конфликтов / О. В. Аллахвердова // Социальный конфликт. – 1999. – №2. – С. 78 – 83.
3. Андрееенкова Н. В. Проблема социализации личности / Н. В. Андрееенкова. – М. : Высшая школа, 1970. – 405 с.
4. Андреева А. Д. Формування особистості підлітка / А. Д. Андреева. – К. : Просвіта, 1998. – 169 с.
5. Анн Л. Ф. Психологічний тренінг з підлітками / Л. Ф. Анн. – Харків : Основа, 2009. – 322 с.
6. Антонова-Турченко О. Г. Від конфлікту до взаєморозуміння / О. Г. Антонова-Турченко. – К. : АСТдрук, 1992. – 37 с.
7. Ануфрієва Н. М. Психологія конфлікту. Навчальний посібник / Н. М. Ануфрієва. – К. : ІПО КНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – 200 с.
8. Анцупов А. Я. Конфликтология : Учебник для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : ЮНиТи, 1999. – 312 с.
9. Анцупов А. Я. Конфликтология / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 551 с.
10. Бандурка А. М. Конфликтология / А. М. Бандурка, В. А. Друзь. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. – 355 с.
11. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин підлітків у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи / В. О. Білоусова. – К. : ІЗМН, 1997. – 192 с.
12. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій; МАУП. – К. : МАУП, 2001. – 95 с.
13. Вакуленко О. В. Особливості соціального розвитку особистості у підлітковому віці / О. В. Вакуленко // Український соціум. – 2004. – № 1 (3). – С. 95 – 99.
14. Вереніч Н. О. Особливості тривожності шкільної молоді / Н. О. Вареніч // Психолог. – 2004. – №23 – 24. – С.41 – 43.
15. Вершинин М. С. Конфликтология : конспект лекций / М. С. Вершинин. – СПб. : изд-во Михайлова В.А., 2000. – 64 с.
16. Від конфлікту до особистісного зростання. Відновлювальні технології в практиці вирішення конфліктних ситуацій і профілактики правопорушень неповнолітніх / За ред. Л. І. Рябої. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 122 с.
17. Гірник А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження / А. Гірник, А. Бобро. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 172 с.

18. Гірник А. М. Посередництво в конфліктах / А. М. Гірник. – К. : КЛЮ, 1998. – 51 с.
19. Гозман Л. Я. Процессы межличностного восприятия в семье / Л. Я. Гозман. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 204 с.
20. Грецов А. Г. Тренинг общения для подростков / А. Г. Грецов. – СПб. : Питер, 2006. – 212 с.
21. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб. : Питер, 2000. – 322 с.
22. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб. : «Питер», 2005. – 464 с.
23. Групові заняття та тренінги зі старшокласниками / О. А. Гренюк. – Чернівці : ПП «Рута», 2008. – 96 с.
24. Данакин Н. С. Технология разрешения социальных конфликтов / Н. С. Данакин // Социс. – 1993. – №9. – С. 103 – 113.
25. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социс. – 1994. – №5. – С. 142 – 147.
26. Дмитриев А. Н. Введение в общую теорию конфликтов / А. Н. Дмитриев, В. В. Кудрявцев, С. В. Кудрявцев. – М. : Академия, 1993. – 288 с.
27. Дмитриев А. В. Конфликтология : учебное пособие / А. В. Дмитриев. – М. : Гардарики, 2000. – 320 с.
28. Дмитриев А. В. О социальной дезинтеграции и конфликте / А. В. Дмитриев // Социс. – 1992. – №10. – С. 9.
29. Дмитриев А. В. Проблемы конфликтологии / А. В. Дмитриев // Социс. – 1993. – №9. – С. 52 – 57.
30. Довгань О. О. Специфіка кризи особистості у юнацькому віці / О. О. Довгаль // Психологія і суспільство. – 2004. - №2. – С.144 – 151.
31. Дубровина И. В. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / И. В. Дубровина. – М. : Педагогика, 1987. – 192 с.
32. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: навчальний посібник / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр навч. літератури, 2005. – 456 с.
33. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. М. Емельянов . СПб.: «Питер», 2000. – 368 с.
34. Желтухин А. И. Социологическая концепция конфликта / А. И. Желтухин // Социс. – 1994. – №4. – С. 140 – 145.
35. Журавлев В. И. Основы педагогической конфликтологии / В. И. Журавлев. – М. : РПА, 1995. – 183 с.

36. Зубок Ю.А. Проблемы социального развития молодежи в условиях риска / Ю. А. Зубок // Социс. – 2003. – №4. – С. 17 – 23.
37. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода. Основи когнітивної теорії конфліктів / А. Т. Ішмуратов. – К. : Либідь, 1996. – 258 с.
38. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: Навчально-методичний посібник / А. Й. Капська – К.: УДЦССМ, 2001. – 220 с.
39. Коваль І. А. Навчальні конфлікти: Психологічні аспекти / І. А. Коваль. – К.: ТЕКА, 2002. – 68 с.
40. Конфліктологія : Підручник / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та ін. – Харків: Право, 2002. – 256 с.
41. Корнев М. Н. Соціальна психологія / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К.: Наукова думка, 1995. – 304 с.
42. Кулецки М. Самоуправление и медиация в конфликте / М. Кулецки // Социс. – 1999. – №4. – С. 62 – 64.
43. Кульчинський О. В. Охорона праці в закладах освіти / О. В. Кульчинський. — К. : Дніпро, 2010. – 320 с.
44. Куницына В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницына. – СПб. : Питер, 2001. – 212 с.
45. Лебедева М. Урегулирование конфликтов : подходы, решения, технологии. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 288 с.
46. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: Навчальний посібник / Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель. – К.: ВД «Професіонал», 2007. – 416 с.
47. Лукина А. К. Социальная педагогика как педагогика среды / А. К. Лукина. – Красноярск: КГУ, 2004. – 226 с.
48. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці / С. Д. Максименко. – К.: Наукова думка, 1999. – 188 с.
49. Максименко С. Д. Вікова та педагогічна психологія / С. Д. Максименко. – К. : Каравела, 2005. – 399 с.
50. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці / С. Д. Максименко. – К. : Наукова думка, 1999. – 188 с.
51. Нагаев В. М. Конфліктологія : курс лекцій / В. М. Нагаев. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 198 с.
52. Орбан Л. Е. Психологія професійної діяльності і спілкування / Л. Е. Орбан, Д. М. Гридчук, В. М. Терещук та ін. – К.: Преса України, 1997. – 197 с.

53. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2-х кн. Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 574 с.
54. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2-х кн. Кн.2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2006. – 560 с.
55. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник / С. С. Пальчевський – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
56. Папуча М. В. Психологія ранньої юності : Навчально-методичний посібник / М. В. Папуча. – Ніжин: НДПУ, 2001. – 137 с.
57. Пірен М. І. Конфліктологія : Підручник / М. І. Пірен. – К.: МАУП, 2003. – 360 с.
58. Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти, затверджене наказом МОН України від 01.08.01 № 563.
59. Райс Ф. И. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. И. Райс. – СПб. : Питер, 2000. – 128 с.
60. Рудзевич І. Л. Конфліктність у педагогічній взаємодії / І. Л. Рудзевич // Гуманізація взаємин вчителя та учнів – необхідна умова особистісно-орієнтованої освіти: науково-методичний збірник / За ред. С.Д.Максименка, Г. О. Балла, М. М. Заброцького. – Житомир-Київ: ЖОППО, 2004. – С.97 – 106.
61. Рудзевич І. Л. Психологічні засоби подолання деструктивних конфліктів у педагогічному процесі / І. Л. Рудзевич // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 1. – С.47 – 49.
62. Русинка І. І. Конфліктологія / І. І. Русинка. – Тернопіль: Богдан, 2003. – 294 с.
63. Русинко І. Конфліктологія. Психотехнології запобігання й управління конфліктами / І. Русинко. – К.: ТОВ «Професіонал», 2006. – 212 с.
64. Рыбакова М. М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе : книга для учителя / М. М. Рыбакова. – М.: Просвещение, 1991. – 128 с.
65. Рыбакова М. М. Конфликт взаимодействия в педагогическом процессе / М. М. Рыбакова. – М. : Просвещение, 1999. –126 с.
66. Савченко М. Ю. Профорієнтація. Особистісний розвиток. Тренінг готовності до іспитів: практичний посібник для класних керівників та шкільних психологів / М. Ю. Савченко. – К. : ВД «АСПресс», 2005. – 242 с.
67. Самоукина Н. В. Практический психолог в школе: лекции, консультирование, тренинги / Н. В. Самоукина. – М. : ИП, 2003. – 244 с.

68. Семиченко В. А. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування / В. А. Семиченко, В. С. Заслуженюк. – К.: Веселка, 1998. – 214 с.
69. Степанов Е. Н. Личностно – ориентированный подход в работе педагога: разработка и использование / Е. Н. Степанов – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 128 с.
70. Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування: Навчальний посібник / І. О. Трухін. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 335 с.
71. Филонова Г. Н. Формирование личности : проблемы комплексного подхода в процессе воспитания школьника / Г. Н. Филонова. – М. : Академия, 2003. – 382 с.
72. Херсонский Б. Г. Психология и профилактика семейных конфликтов / Б. Г. Херсонский. – К. : Наукова думка, 1991. – 226 с.
73. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: Навчальний посібник / І. М. Цимбалюк. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 304 с.
74. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів: Навчальний посібник / М. В. Цюрупа. – К. : Кондор, 2004. – 182 с.
75. Чумиков А. Н. Управление конфликтом и конфликтное управление как новые парадигмы мышления и действия / А. Н. Чумиков // Социс. – 1995. – №3. – С. 52 – 57.
76. Щербань П. Психологія сучасної сім'ї та педагогіка сімейних взаємин / П. Щербань // Рідна школа. – 2005. – С.14 – 15.
77. Amstuts M. R. An introduction to political science. The management of conflict / M. R. Amstuts // New York : Scott, 1982. – P. 291 – 298.
78. Fagnano Cheryl L. School and community interaction: a view from the justice culture / Cheryl L. Fagnano. – New York: Westview Press, 1998. – 160 p. – Режим доступу : <http://www.abebooks.co.uk/servlet/=en/imagegallery/imagegallery.shtml?si=t%26images1711>. – Назва з екрану.
79. Festinger L. Conflict, decision and dissonance / L Festinger. – Stanford: Stanford Univ. Press, 1997. – 163 p.
80. Shaw M. Theories of Social Psychology / M. Shaw. – N.Y.: Mc Graw – Hill, 1970. – 384 p.